

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та
мистецтв
Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія
Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВІКТИМІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ

Студента **Ступака Сергія Сергійовича**

Науковий керівник:

Никоненко Олег Петрович

доцент, кандидат біологічних наук

Рецензенти:

Ковтун Алла Юріївна

канд. психол. наук, доц. кафедри
загальної та практичної психології

Горянська Анжела Михайлівна

канд. психол. наук, доц. кафедри
педагогіки, початкової освіти,
психології та менеджменту

Допущено до захисту: ____ ____ 2023 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Анотація

Науковий доробок полягає в теоретичному і експериментальному аналізі психологічних чинників виникнення віктимної поведінки студентів. Віктимність розуміється нами як сукупність властивостей людини, обумовлених комплексом соціальних, психологічних і біофізіологічних умов, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, що приводить до збитків для його фізичного або емоційно - психічного здоров'я.

Мета експериментальної частини роботи полягає в дослідженні схильності до віктимної поведінки особистості в студентському віці та вивченні соціально-психологічних чинників її віктимізації та відповідно до неї окреслили ряд завдань. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження було проведене емпіричне дослідження в ході якого використано психодіагностичну методикау «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О., анкету розроблену нами спеціально для даного дослідження, напівпроективну методикау «Незакінчені речення». Обробка даних здійснювалась методами математичної статистики, зокрема, було проведено кореляційний аналіз даних. Отримані результати стали суттєвою підставою для створення рекомендацій щодо заходів профілактики віктимізації особистості.

Ключові слова: особистість, учні, юнаки, віктимність, жертва, булінг, чинники.

Annotation

The scientific contribution consists in theoretical and experimental analysis of the psychological factors of the emergence of victim behavior of students. We understand victimization as a set of human properties caused by a set of social, psychological and biophysiological conditions that contribute to the maladaptive style of response of the subject, which leads to damage to his or her physical or emotional and mental health.

The purpose of the experimental part of the study is to investigate the propensity for victimization behavior of an individual in studenthood and to study the socio-psychological factors of victimization, and in accordance with it, a number

of tasks were outlined. In order to achieve the goal and fulfill the objectives of the study, an empirical study was conducted using the psychodiagnostic methodology "Propensity to Victimize" by Andronikov O.O., a questionnaire developed by us specifically for this study, and the semi-projective methodology "Unfinished Sentences". The data was processed using mathematical statistics, in particular, a correlation analysis of the data was conducted. The results obtained have become an essential basis for the creation of recommendations on measures to prevent victimization of the individual.

Keywords: personality, students, boys, victimization, victim, bullying, factors.

Зміст

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1 Віктимологія і її основні категорії.....	9
1.2 Поняття жертви та класифікації віктимності.....	14
1.3. Чинники віктимізації особистості	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	30
2.1 Стратегія та методика дослідження	30
2.2 Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація.....	33
2.3 Профілактика та корекція наслідків шкільного булінгу	43
Висновки до другого розділу	48
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	57
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження обумовлена рядом обставин. Перш за все, вона визначається соціальною і практичною значущістю питань гуманізації суспільства, вирішення завдань формування здорової, активної і соціально адаптованої особистості, а також виникнення потреби віктимологічної профілактики і корекції. Так останніми роками проблема насильства піддається глибокому міждисциплінарному аналізу, пов'язаному з дослідженням культури насильства взагалі, виявленням соціополітичних, культурних, психологічних і біологічних чинників, сприяючих збереженню насильства і передачі його з покоління в покоління, стає необхідним для розгляду другої сторони цього процесу - віктимної поведінки жертви.

Більш детально і глибше дослідження віктимності описували в своїх працях такі зарубіжні вчені, як Г. Гентіг, Б. Мендельсон, Г. Елленберг, Р. Гессен, Х. Нагель, І. Маттес, С. Шафер, А. Фаттаха, Е. Віано, Г. Шнейдер, Дж. Фрімен, Л.В.Франк їх роботи внесли великий зміст в формування віктимології, як самостійної наукової дисципліни. Та вітчизняні вчені А.І. Алексєєва, С.І. Герасімова, А.Я Сухарьова, О.Н. Мойсюк, М. Бриль, Д.А. Шестакова.

Термін "віктимна поведінка" виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному перекладі означає "вчення про жертву". В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрямок віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів. Проте в результаті неможливості вузького розгляду явища віктимності виникла необхідність системного підходу до даного явища в рамках міждисциплінарного аналізу. Таким чином, «віктимність» і «віктимна поведінка особи» стають предметом пильної уваги соціології, соціальної психології, психології особистості, психопатології. На

сучасному етапі вивчення психологічних аспектів віктимної поведінки ведеться на двох основних рівнях: як соціальне явище і як індивідуальна психологічна характеристика особи з її віктимологічною активністю.

Аналіз розвитку вчення про жертву показав, що в даний момент немає однозначно теоретичної та операційного трактування основних понять і категорій віктимології, що призвело до необхідності дослідження змісту поняття віктимності, жертви, віктимної поведінки та інших елементів понятійного апарату загальної теорії віктимології, з точки зору їх психологічного змісту.

Л.В. Франк розглядає «віктимну поведінку» через категорію віктимності, підкреслюючи, що всі типи віктимності існують у двох формах: потенційній та реалізованій.

До базових понять віктимології відносяться віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність - це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки, які сприяють його перетворенню в жертву злочину, нещасного випадку. Виділяються різні види віктимності: потенціальна і реалізована, групова і масова віктимність. Із певною частиною умовності прийнято виділяти психологічні аспекти віктимності і віктимність загальну, пов'язану із статтю, віком, соціальною роллю і соціальним статусом жертви. Але досить складно зробити конструктивний розподіл між цими двома видами віктимності. Зростання рівня віктимності особистості, як правило, називають віктимізацією. Віктимізація-це процес перетворення потенційної жертви в реальну. Віктимізація - процес придбання віктимності.

Віктимність, на думку Л.В. Франка, - це «підвищена здатність людини» в силу її соціальної ролі і ряду фізичних і духовних якостей при визначених обставинах «ставати потерпілим». В.П. Полубінський, розвиваючи думку Л.В. Франка, пропонує виділити чотири види такої «здатності»: «індивідуальну», «видову», «групову» і «масову».

Дана робота полягає в теоретичному і експериментальному аналізі психологічних чинників виникнення віктимної поведінки студентів. Віктимність розуміється нами як сукупність властивостей людини,

обумовлених комплексом соціальних, психологічних і біофізіологічних умов, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, що приводить до збитків для його фізичного або емоційно - психічного здоров'я.

Мета дослідження: дослідити схильність до віктимної поведінки особистості в студентському віці та вивчити соціально-психологічні чинники її віктимізації.

Об'єкт дослідження : віктимна поведінка особистості.

Предмет дослідження: соціально-психологічні чинники виникнення віктимної поведінки.

Гіпотеза дослідження: полягала в припущенні про те, що досвід шкільного цькування призводить до деструктивних змін в особистості, які виявляють себе у схильності до віктимної поведінки.

Завдання роботи:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблемив віктимізації особистості.
2. З'ясувати сутність поняття «жертва» та засад класифікації віктимності.
3. Розробити методику дослідження психологічної природи віктимної поведінки.
4. Експериментально дослідити соціально - психологічні чинники віктимізації особистості та її поведінки.
5. Визначити шляхи профілактики та корекції наслідків шкільного цькування

Для досягнення мети та виконання завдань дослідження було проведене емпіричне дослідження в ході якого було використано психодіагностичну методику «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О., анкету розроблену нами спеціально для даного дослідження (Додаток А), напівпроективну методику «Незакінчені речення» (Додаток Б.). Обробка даних здійснювалась методами математичної статистики, зокрема, було проведено кореляційний аналіз даних.

Наукова цінність дослідження полягала в теоретичному і експериментальному аналізі психологічних чинників виникнення віктимної

поведінки студентів. Запропоновано методику дослідження психологічної природи віктимної поведінки. Експериментальним шляхом доведено вплив емоційного досвіду утисків у шкільні роки на становлення віктимного профілю особистості.

Практична значущість полягає у тім, що визначено шляхи профілактики та корекції наслідків шкільного цькування.

Структура роботи, робота складалася з двох розділів та висновків. Перший розділ про теоретичні засади дослідження віктимізації особистості. Та другого розділу емпіричного дослідження соціально - психологічних чинників віктимізації особистості. Другий розділ було організовано в декілька етапів:

1. Вивчення схильності студентів до віктимної поведінки (методика «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О.)
2. Встановлення характеру взаємин досліджуваних у шкільні роки, а також травматичності їх досвіду (анкетування та напівпроективні прийоми).
3. З'ясування взаємозв'язків між досвідом переживання утисків зі сторони ровесників та вчителів і схильністю до віктимної поведінки, шляхом аналізу кореляційних зав'язків.

Дослідженням було охоплено 40 осіб юнацького віку. Це студенти 4-х курсів різних факультетів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Результати роботи апробовані та впроваджені в XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні особливості переживання ситуації невизначеності», 16-17 березня 2023 року, м. Ніжин та Збірнику наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів «Вісник» студентського наукового товариства, №29.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Віктимологія і її основні категорії

Термін "віктимна поведінка" виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному переводі означає "вчення про жертву". В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. З'явившись спочатку як елемент народної творчості, віктимологія як науковий напрям почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття.

Створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга і Бенджаміна Мендельсона. Час народження віктимології, очевидно, слід віднести до 1947-1948 рр., коли були опубліковані розроблені ними основні положення теорії. У 1948 р. Гентіг опублікував монографію "Злочинець і його жертва". Дослідження по соціобіології злочинності", в якій він сформулював і розвинув принципові положення віктимології. Гентіг виділяє три категорії понять, складаючих предмет віктимології: а) зазіхач-жертва, б) латентна жертва, в) стосунки між зазіхачем (завдавачем шкоди) і жертвою.

Злочинця і потерпілого він розглядає як суб'єктів взаємодоповнюючого партнерства. У ряді випадків жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення; вона мовчазно погоджується стати жертвою; співпрацює зі злочинцем і провокує його.

Деякі ідеї та положення Г. Гентіга отримали свій подальший розвиток на психологічному рівні в роботах швейцарського вченого Г. Елленбергера. Він більш детально аналізує поняття «злочинець-жертва», різні випадки, коли суб'єкт може стати в залежності від ситуації злочинцем або жертвою, послідовно - злочинцем, потім жертвою (і навпаки), одночасно - злочинцем і жертвою. Значне місце він відводить так званій природженій жертві і патологічним станам, що породжують віктимологічні ситуації.

Роботи Г. Гентіга стимулювали науковий пошук інших вчених. У 1958 р. М.Є. Вольфганг видав роботу «Типи вбивств», в якій, узагальнивши результати численних досліджень, типілізував ситуації, що складаються при взаємодії вбивць з їх жертвами. Пильну увагу вчених викликали і віктимологічні аспекти таких злочинів, як шахрайство, розбійні напади, катування, хуліганство, згвалтування і деякі інші [1].

У 1956 р. Г. Шульц увів поняття злочину на ґрунті особистих відносин між злочинцем і жертвою. Між жертвою і злочинцем можуть існувати різні зв'язки - за ступенем їх близькості і інтенсивності. Злочинець і його жертва можуть бути знайомі лише заочно, вони можуть знати один одного в обличчя. Знайомство може бути «поверхневим», заснованим на проживанні по сусідству, по роботі. Зв'язок може виникнути тільки безпосередньо перед вчиненням злочину. Поверхневі соціальні контакти можуть перейти в більш близьке знайомство, в дружбу. У даному підході закладений принцип ступеня близькості жертви і злочинця.

Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрямок віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів. Проте в результаті неможливості вузького розгляду явища віктимності виникла необхідність системного підходу до даного явища в рамках міждисциплінарного аналізу. Таким чином, «віктимність» і «віктимна поведінка особи» стають предметом пильної уваги соціології, соціальної психології, психології особистості, психопатології. На сучасному етапі вивчення психологічних аспектів віктимної поведінки ведеться на двох основних рівнях: як соціальне явище і як індивідуальна психологічна характеристика особи з її віктимологічною активністю[1].

Аналіз розвитку вчення про жертву показав, що в даний момент немає однозначно теоретичної та операційного трактування основних понять і категорій віктимології, що призвело до необхідності дослідження змісту поняття віктимності, жертви, віктимної поведінки та інших елементів

понятійного апарату загальної теорії віктимології, з точки зору їх психологічного змісту.

Л.В. Франк розглядає «віктимну поведінку» через категорію віктимності, підкреслюючи, що всі типи віктимності існують у двох формах: потенційній та реалізованій.

До основних понять віктимології Л.В. Франк відносив:

- поняття віктимізації як процес перетворення людини в жертву злочину і як результат функціонального впливу злочинності в цілому на потерпілих, членів їх сімей, соціальні групи і спільності;
- поняття віктимності як схильність ставати жертвою злочину в результаті способу дій і соціально-демографічних характеристик особистості;
- поняття зв'язку «злочинець - потерпілий», як системи відносин між зазначеними суб'єктами в рамках криміногенної ситуації, що має значний вплив на розвиток і генезис механізму злочинної поведінки.

Відповідно, основні функції віктимології, по Л.В. Франку, це:

- отримання нової інформації про причини злочинності;
- одержання інформації про механізм злочинної поведінки з метою її використання в процесі попередження злочинів;
- одержання інформації про механізм взаємозв'язків злочинця і потерпілого від злочину;
- оцінка істинного стану злочинності за допомогою аналізу віктимізації;
- використання віктимологічної інформації в процесі призначення покарання;
- використання віктимологічної інформації для вдосконалення процесу відшкодування шкоди потерпілим від злочину[1].

В.І. Полубінський, приходять до висновку, «... що при визначенні віктимності конкретної людини, мова повинна йти не про будь-яке його підвищення здатності ставати жертвою, а лише про те, яке безпосередньо пов'язане з якими-небудь особливостями особистості та поведінки самого потерпілого, або з його специфічними відносинами з завдавачами шкоди».

Протилежної точки зору дотримується Д.В. Рівман, що вказував, що існує «нормальна», «середня» і «потенційна» виктимність всіх членів суспільства, обумовлена існуванням у суспільстві злочинності.

До базових понять віктимології відносяться виктимність і виктимізація. Виктимність або виктимогенність - це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки, які сприяють його перетворенню в жертву злочину, нещасного випадку. Виділяються різні види виктимності: потенціальна і реалізована, групова і масова виктимність. Із певною частиною умовності прийнято виділяти психологічні аспекти виктимності і виктимність загальну, пов'язану із статтю, віком, соціальною роллю і соціальним статусом жертви. Але досить складно зробити конструктивний розподіл між цими двома видами виктимності. Зростання рівня виктимності особистості, як правило, називають виктимізацією. Виктимізація-це процес перетворення потенційної жертви в реальну. Виктимізація - процес придбання виктимності.

Віктимологія розробляє методи діагностики виктимності особистості, виктимогенності групи і мікросоціуму; зміст, форми і методи профілактики та реабілітації жертв; пропонує рекомендації щодо стратегії і тактики суспільства, держави, соціальних інститутів по відношенню до різних категорій жертв. Віктимологія, на основі дослідження типів виктимних особистостей і фізичних, психічних і соціальних відхилень у розвитку людей, пропонує конкретні заходи щодо коригування відповідних відхилень і щодо запобігання негативних впливів на розвиток особистості.

Сучасна віктимологія як спеціальна соціологічна теорія здійснює комплексний аналіз феномену жертви, виходячи з теоретичних уявлень і моделей, спочатку розроблених у сфері інших соціальних дисциплін. Віктимологія - одна з наук про людину, яка вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки. При цьому можливість реалізації даних якостей багато в чому залежить від наявності конкретної ситуації. Таким чином, якості особистості, складаючі виктимний потенціал, відносні, і об'єктивізуються лише як елементи системи «людина - середовище» у контексті адаптаційної реакції.

Б. Холист вводить до наукового обігу поняття «віктимогенного потенціалу», що включає в себе стан індивідуальної і групової віктимізації в конкретний історичний момент, процес віктимізації, віктимологічні стимуляцію, функціональний механізм співвідношення «жертва-винуватець злочину». Дослідивши роль потерпілого в генезисі вбивства, Б. Холист класифікував потерпілих в залежності від характеру їх поведінки і нахилів. До групи з «невинним нахилом» він відніс широке коло осіб, які стають жертвами вбивств через специфічно професійне чи економічне становища, а також осіб, які випадково зустрілися осіб, «підвернулися під руку» у сприятливих для злочину обставинах[1;4].

На нашу думку, в широкому сенсі слова віктимологія являє собою вчення про людину, поведінку якої провокують небезпечні (кризові) ситуації і підвищують ймовірність стати жертвою як злочину, так і некримінальних подій.

Думка про те, що віктимологія як одна з наук про людину вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки, має достатнє число прихильників серед суспільствознавців. У той же час унікальність віктимології складається в її комплексному, синергетичному і сфокусованому підході до вивчення популяцій і кризових явищ, окремі сторони яких досліджуються в рамках конкретних соціальних наук. Вона здійснює «скрізний» комплексний аналіз феномену жертви, виходячи з теоретичних уявлень і моделей, спочатку розроблених у сфері різних соціальних дисциплін. Однак різного роду небезпечні ситуації найчастіше виникають не самі по собі, а є результатом злочинної поведінки конкретних осіб. Саме тому поведінка жертви вивчається, як правило, в рамках наук юридичного спрямування, зокрема, кримінології.

1.2 Поняття жертви та класифікація віктимності

Віктимність, на думку Л.В. Франка, - це «підвищена здатність людини» в силу її соціальної ролі і ряду фізичних і духовних якостей при визначених обставинах «ставати потерпілим».

В.П. Полубінський, розвиваючи думку Л.В. Франка, пропонує виділити чотири види такої «здатності»: «індивідуальну», «видову», «групову» і «масову».

При цьому під «індивідуальною» віктимністю мають на увазі властивості (соціального, біофізичного або психологічного характеру) окремого індивіда, що сприяють при певній життєвій ситуації створення умов для вчинення злочину з заподіянням йому певної шкоди.

«Видова» віктимність, на думку В.П. Полубінського, виражається в «схильності» окремих людей, ставати в силу ряду обставин жертвами певних видів злочинів .

«Групова» віктимність полягає у спільному для певних категорій людей, що володіють подібними соціальними, демографічними, психологічними, біофізичними та іншими якостями «підвищеної здатності», ставати жертвами злочинів.

«Масова» ж віктимність - об'єктивно існуюча можливість для певної частини людей в силу їх суб'єктивних якостей нести фізичний, моральний і матеріальний збиток від злочинів.

При визначенні «віктимності», як видно з цих джерел, вирішальним і єдиним критерієм врахована особливість жертви. Проте індивід може виявитися потерпілим не просто і чисто в силу своїх «особистісних» характеристик, а через поєднання або взаємозв'язок їх з іншими факторами. Крім того, стан людини термінологічно позначено невдало як «здатність-». Мова повинна йти скоріше про ймовірність індивіда виявитися за певних об'єктивних умовах в ролі потерпілого. З урахуванням цих зауважень в цілому потрібно погодитися з наведеними вище пропозиціями про роль знань кримінологічної віктимності [1].

У літературі поділяють віктимність на два інших головних види: загальна (що залежить від віку, статі, роду занять, соціального статусу) і спеціальна (що залежить від нестійкості в психічному плані, особливості волі алкогольної інтоксикації, особливостей волі і емоційної нестійкості). Як показує деякий аналіз, при нашаруванні цих двох типів віктимності ступінь її значно зростає.

Одним з перспективних напрямів кримінологічної віктимології є вивчення видів злочинів. Таке вивчення дозволяє отримати значну інформацію про віктимну поведінку, встановити фактори, що обумовлюють підвищену віктимність, зв'язати віктимну поведінку зі злочинною, таким чином, сприяючи розробці заходів, спрямованих на попередження злочинів.

Д.В. Рівман вважає за необхідне проводити класифікацію жертв також за віком, статтю; рольового статусу; морально-психологічними ознаками; тяжкістю злочину, від якого постраждала жертва; ступенем вини жертви, характером поведінки потерпілого. Особи, що ризикують стати жертвами злочину, ведуть себе по-різному: агресивно або іншим провокуючим чином; пасивно поступаються насильству; проявляють повне нерозуміння уловок злочинців або елементарну необачність. їх поведінка може бути правомірною або, навпаки, правопорушуючою і навіть злочинною, а внесок в механізм злочину як мінімальним, так, за певних обставин, і вирішальним. Виходячи з їх ситуативно-орієнтованих ролей, в даній класифікації виділяються агресивні, активні, ініціативні, пасивні, некритичні і нейтральні жертви.

Агресивні жертви. Цю групу складають жертви, поведінка яких полягає в нападі на заподіювана шкоди або інших осіб або агресії в інших формах - образі, клепа, знущання .

Агресивні гвалтівники загального плану. їх агресивність виражається в нападі, але не має жорсткого обмеження адресності. За провідної мотивації це - корисливі, сексуальні, хулігани, негативні мстителі, психічно хворі особи, які страждають розладами нервової системи.

Вибірково агресивні насильники. їх агресія реалізується в нападі на особу, як правило, стабільно пов'язану з нападником. За провідної мотивації

це - корисливі, сексуальні, сімейні деспоти, скандалісти, негативні мстителі, психічно хворі, які страждають розладами нервової системи.

Агресивні провокатори загального плану. їх агресивна поведінка не пов'язане з фізичним насильством і не має твердої адресності. За провідної мотивації це - хулігани, негативні мстителі, особи, психічно хворі, які страждають розладами нервової системи.

Вибірково агресивні провокатори. їх агресивність реалізується без застосування фізичного насильства і, як правило, спрямована на стабільно пов'язане з потерпілим обличчя. За провідної мотивації це - сімейні деспоти, скандалісти, корисливі, сексуальні, негативні мстителі, психічно хворі, які страждають розладами нервової системи.

Активні жертви. У цю групу входять жертви, поведінка яких не пов'язана з нападом або поштовхом у формі конфліктного контакту, але заподіяння їм шкоди відбувається при їх активному сприянні: свідомі підбурювачі, необережні підбурювачі, свідомі самопричинителі, необережні самопричинителі [2].

Ініціативні жертви. У цю групу входять жертви, поведінка яких призводить до заподіяння їм шкоди: ініціативні за посадою, ініціативні по суспільному положенню, ініціативні в силу особистісних якостей.

Пасивні жертви. У цю групу входять особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: об'єктивно не здатні до опору (стабільно чи тимчасово), об'єктивно здатні до опору.

Некритичні жертви. У цю групу входять особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінити життєві ситуації: з низьким освітнім рівнем, низьким інтелектом, неповнолітні, похилого віку, хворі, в тому числі психічно хворі, некритичні без очевидних «формалізованих» якостей.

Подальші дослідження, проведені Д.В. Рівманом, дали йому можливість дещо змінити класифікацію. Наступна класифікація заснована на характері і ступені вираженості особистісних якостей людини, визначають її індивідуальну віктимну схильність:

Універсальний (універсально-віктимний) тип характеризується явно вираженими особистісними рисами, визначальними високу потенційну вразливість щодо різних злочинів.

Вибірковий (вибірково-віктимний) тип - сюди відносяться люди, що володіють високою вразливістю щодо певних видів злочинів.

Ситуативний (ситуативно-віктимний) тип - люди цього типу мають середню віктимність, і вони стають жертвами в результаті збігу ситуативних факторів.

Випадковий (випадково-віктимний) тип - сюди відносяться люди, які стали жертвами в результаті випадкового збігу обставин.

Професійний (професійно-віктимний) тип включає людей, віктимність яких визначається їх професійною зайнятістю.

У сучасній юридичній та соціологічній літературі досить довгий час йшли дебати про визначення поняття жертви злочину.

Ряд авторів, ґрунтуючись на положеннях чинного кримінально-процесуального законодавства і матеріального права, стверджували, що жертвою злочину може бути тільки фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду [17, с.40].

Наприклад, канадська вчена М. Бариль визначає жертву як особу (або групу осіб), яка перенесла безпосередньо посягання на свої основні права з боку іншої особи (або групи осіб), що діяли свідомо.

Жертва злочину визначається і як будь-яка особа, якій завдано шкоду або ушкодження іншою особою, яка відчуває себе потерпілим, повідомляє про це публічно, нормативно верифіковано як потерпілий і, отже, має право на отримання допомоги від державних, громадських або приватних служб.

Структурно визначення жертви злочину складається з наступних елементів: об'єкта, об'єктивно і суб'єктивно пов'язаного з ним джерела заподіяної шкоди і самої шкоди.

Раніше було з'ясовано, що жертвою злочину можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, яким безпосередньо було завдано шкоду

злочином, девіантом у злочинах без жертв (первинна жертва), а також члени сім'ї, близькі особи, родичі[18].

Представляється не тільки ненауковим, але і просто аморальним, виключати рикошетних жертв і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, які охоплюються поняттям "жертва злочину" з тих підстав, що перші лише опосередковано пов'язані зі злочином, а другі, мовляв, самі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, які призвели до кримінального результату.

Рикошетні жертви мають такі ж страждання і проявляють такі ж симптоми психологічних труднощів, як і первинні жертви. Члени сімей жертв вбивств, партнери та чоловіки згвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок та інших злочинів описують подібні психологічні симптоми від непрямой віктимізації так само, як і прямі жертви.

Однак посттравматичний стрес, гнів, приниженість, страх і депресія є супутниками віктимізації рикошетних жертв точно так само, як і прямих жертв. І не пам'ятати про це, декларуючи принципи захисту цивільних прав і свобод в державі, не можна.

Таким чином, з кримінологічної точки зору в коло осіб, що відносяться до жертв злочинів, слід було б також включити не тільки суб'єктів, яким було безпосередньо заподіяно шкоду злочином, але і тих, чиє законне благо було поставлено злочином (або замахом на нього) під загрозу.

Взагалі, згідно з даними вчених криміналістів, число передбачених кримінальним законом злочинів, які завдають шкоди психічної недоторканності особи, становить близько 70%. Відомо, що психологічні наслідки злочину можуть носити безпосередній, короткостроковий і довгостроковий характер[9].

Безпосередні реакції жертви на вчинений щодо неї злочин виражається в шоці, запереченні, гніві, озлобленні, депресії і відчуттях незахищеності, ізолюваності, нікому непотрібності. Ці симптоми звичайно тривають від кількох годин до кількох діб. Протягом декількох тижнів після перебування

жертвою потерпілі вказують на зміни свідомості, фобії, біль, переповненість негативними емоціями.

Жертви часто вказують на переповненість почуттям провини, втрату самоповаги, зниження самооцінки, беспорядність, депресію. Вони також можуть відчувати знову відчуття участі у злочині у формі кошмарів або маній. Протягом цього періоду жертви описують свої страхи самотності, боязнь бути викраденим, а також відчуття того, що злочин у відношенні них знову здійсниться.

Незважаючи на те, що більшість з цих симптомів зникає з плином часу, багато жертв свідчать про наявність у них довгострокових психологічних реакцій на злочин: заниженої самооцінки, депресії, тривожності, труднощів в інтимних відносинах.

За даними німецьких віктимології, в осіб, які стали жертвами пограбувань або крадіжок зі зломом, спостерігаються такі симптоми: нервозність - 86% і 81%; істеричний плач - 78% і 60%; страх - 75% і 70%; шок - 50% і 38%; порушення пам'яті - 20% і 5%; гнів - 38% і 42% .

З точки зору кримінальної віктимології жертвою злочину визнається тільки особа, яка потерпіла від забороненого національним кримінальним законом діянням .

«Зв'язаність» поняття жертви злочину формальними рамками кримінально-правових явищ чіткіше обмежує предмет кримінальної віктимології. Це дозволяє проникнути в суть проблеми жертв злочинів.

Взаємозв'язок між злочином і жертвою з неминучістю призводить до певних наслідків (заподіюваному жертві і системі пов'язаних з нею відносин шкоді). У юридичній літературі всі види злочинної шкоди, залежно від характеру і механізму порушення суспільних відносин, поділяються на кілька типів[1].

Так, викликані злочинною дією зміни С.В. Землюковим поділяються на чотири типи.

Перший тип шкідливої зміни об'єкта посягання характеризується втратою матеріального чи нематеріального блага. Це шкідлива зміна виникає при вчиненні руйнуючої дії.

Другий тип шкідливої зміни полягає у визначенні шкідливого стану, положення.

Третій тип шкідливих змін об'єкта посягання полягає у здійсненні забороненої законом діяльності, результатом якої є створення шкідливих для суспільства заборонених продуктів.

Четвертий тип шкідливих змін полягає в недосягненні (ненастанні) суспільно-корисного блага.

Відповідно, при злочинній бездіяльності перший тип полягає в тому, що утримання особи від вчинення результативно суспільно-корисної дії не призводить до появи суспільно-корисного результату, визначеного обов'язком. Ненастання суспільно-необхідного блага як об'єкта відповідного суспільного ставлення призводить до того, що ставлення втрачає свою соціальну значимість, переривається. Другий тип шкідливих змін відбувається при утриманні суб'єкта відносини від вчинення зберігають, пригнічують і присікають дії. Цим допускається виникнення шкідливих змін або продовження їх розвитку. Внаслідок цього відбувається втрата або пошкодження суспільно-корисного блага як об'єкта цього відношення.

Зазначені зміни можуть бути пов'язані із заподіянням шкоди фізичному здоров'ю жертви, матеріальними втратами, з психічними травмами, з дезадаптацією і десоціалізацією жертви злочину.

Проблема заподіяння шкоди фізичному здоров'ю, тілесної і психічної недоторканності жертви, аналіз характеристик матеріального збитку досить глибоко досліджені в теорії кримінального права та кримінології.

Так, фізичний збиток, крім заподіяння шкоди тілесної недоторканності особи, яка зазнала кримінального нападу, може включати: збільшення адреналіну в крові жертви, підвищення тиску, судоми, сльозливість, сухість у роті, переживання подій в уповільненому темпі, погіршення роботи органів почуттів, втрату апетиту, м'язового тону, нежить, зниження лібідо.

У найбільш загальному вигляді піддавалися кримінологічному аналізу і такі моральні наслідки злочину, як психічні переживання, психологічний стрес, посттравматичні стресові розлади (емоційно-вольові розлади: відчуття втрати, безпорадності, безнадійності, почуття приниження, , відчуття неадекватності того, що сталося), психічні хвороби та акцентуації.

За даними американських психіатрів, всього лише 10% жертв сексуального насильства не виявляють жодного порушення своєї поведінки після вчинення злочину. Поведінка 55% жертв помірно змінена, і діяльність 35% жертв супроводжується серйозною дезадаптацією.

Через кілька місяців після нападу 45% жінок якимось чином здатні адаптуватися до життя; 55% жертв піддаються тривалим впливу травми[1;12;14].

Згідно з даними німецьких кримінологів, жертви переживають три стадії травмування:

- реакція на подію та її розвиток;
- усвідомлення понесеного збитку;
- пошук виходу.

Для першої стадії травмування характерні шок, сумніви ,для другої - страх прикрість, гнів. На третій стадії жертва «витісняє» завдану їй психічний шкоду, спрямовуючи свою енергію на інші сфери діяльності .

На жаль, у вітчизняній літературі проблеми дезадаптованості жертви злочину, яка не в змозі ні з чим впоратися після скоєного на неї нападу, звертають значно меншу увагу.

Не дивно, що дезадаптована поведінка, що відхиляється є як передумовою і наслідком віктимності, так і передумовою майбутньої кримінальної активності індивіда. Придбаний досвід жертви в соціальних конфліктах веде не тільки до рецидиву віктимності, але і до подальшої злочинної поведінки. Не випадково в сім'ях неповнолітніх, які вчинили агресивні злочини, спостерігається що частина батьків, грубо відносилися до своїх дітей: близько 80% правопорушників вирости в сім'ях, де їм не приділялося належної уваги, у 39 - 46% випадків у таких сім'ях відзначалися

неодноразові агресивні конфлікти, що супроводжувалися сварками, образами, побиттям, застосуванням тілесних покарань до підлітків.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що аналіз наукознавчими, статусних, поведінкових, нормативно-правових підстав і характеристик визначення потерпілих від злочинів дає підставу стверджувати, що жертвою злочину визнається будь-яка фізична особа (соціальна спільність, організація), якій злочином заподіяно фізичний, матеріальний або моральний збиток.

1.3 Чинники віктимізації особистості

Загалом виділяють такі чинники, що впливають на віктимізацію та спричиняють віктимну поведінку особистості. А саме, це:

1. Соціально-педагогічний чинник - віктимна деформація педагога, неприйняття однолітками, образливе відношення з боку однолітків і викладачів.
2. Психологічні чинники - вік, мотивація, тендерні відмінності.
3. Соціально-економічні чинники - соціальна нерівність, безробіття, соціальна напруга, бідність.
4. Фізіологічні чинники - спадковість.
5. Соціальне оточення - приклад родичів, тиск з боку товаришів.
6. Об'єктивні чинники - роль сім'ї.

Також до чинників віктимізації особистості можна віднести всі чинники соціалізації за класифікацією А.В. Мудрика, а саме :

1. Мікрофактори - сім'я, групи однолітків і субкультура, навчальні заклади, неформальні групи, мікросоціум, релігійні організації.
2. Мезофактори - етнокультурні умови, регіональні умови, засоби масової комунікації.
3. Макрофактори - країна суспільство, государство.

Більш детально розглянемо соціально-педагогічний чинник.

Школа є другим за значимістю після родини соціальним інститутом, вона бере участь у формуванні особистості дитини. У школі, окрім того, що здобуваються знання, так само формується самостійність і адекватність самооцінки. У цьому процесі крім самої дитини беруть участь так само однолітки, вчителі та батьки. Все це формує певні і, не рідкосуперечливі, вимоги до поведінки дитини, які викликають у неї внутрішній конфлікт і спроби його компромісного вирішення, а також викликають певне жорстоке поводження з кожного боку. Розглянемо шкільне насильство. Шкільне насильство розглядається як такий його вид, за якого до учнів застосовується сила з боку інших учнів. Шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне і психологічне.

Під фізичним насильством розуміють застосування фізичної сили стосовно учня, в результаті якого можливе завдання фізичної травми. До фізичного насильства відносяться: биття, нанесення ударів, шльопання, запотиличники, псування і забирання речей тощо.

Психологічне насильство можна визначити як дію, спрямовану на особу учня, погіршення емоційного самопочуття і благополуччя жертви. До основних видів психологічного насильства в школі можна віднести: насмішки, надання кличок, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляцію, відмову від спілкування (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть із нею сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження тощо).

Звичайно, фізичне і психологічне насильство практично завжди нашаровуються одне на одне і в сукупності можуть бути означені як знущання[17].

.Знущання розцінюється як один із різновидів агресії. Найчастіше під знущанням розуміють довготривале і регулярне фізичне або психологічне насильство над людиною. Оскільки знущання - це поведінка, яка травмує когось, воно завжди передбачає спричинення шкоди тому, хто не здатний захиститися.

Отже, доцільно проаналізувати переживання та спричинені ними психічні стани школярів, які виникають під дією агресивних впливів однолітків в умовах сучасного освітнього середовища.

Саме тому доречним буде згадати поставлене в 1930-х рр. Л.С. Виготським питання про переживання як одиницю вивчення особистості та середовища, з якої складається свідомість. Переживання він тлумачив як внутрішнє ставлення дитини до дійсності, а для аналізу поведінки дитини визначальними вважав не характеристики тієї чи іншої ситуації, а те, як дитина переживає її. Вчений зазначає, що дитина є частиною соціальної ситуації, ставлення дитини до середовища і середовища до дитини дається через переживання та діяльність самої дитини, сили середовища набувають спрямовального значення завдяки переживанням дитини. Це зобов'язує до глибокого внутрішнього аналізу переживань дитини, тобто до вивчення середовища, яке переноситься значною мірою всередину самої дитини, а не зводиться лише тільки до вивчення зовнішньої обстановки її життя.

Ситуації, які спричинюють віктимізацію, також відомі: ситуації, що включають пряму міжособистісну агресію (коли одні діти говорять іншим, що не бажають грати разом); ситуації, що містять пряму фізичну агресію (коли одна дитина б'є або штовхає іншу); ситуації, що включають непряму міжособистісну агресію (коли одні діти поширюють неприємні чутки про інших); ситуації, що включають пряму вербальну агресію (коли одна дитина кричить і обзиває іншу).

Можливість для заподіяння старшокласниками кривди одноліткам з'являється під час перерв, коли нагляд педагогів за поведінкою і вчинками учнів мінімальний, а можливість знайти місце, що не потрапляє в межі зору вчителів, збільшується. Це туалети, спортивні майданчики, шкільні господарські приміщення тощо. Найчастіше жертвами шкільного насильства стають такі діти:

- Діти, які мають фізичні недоліки - ті, хто носить окуляри, мають знижений слух, порушення постави або координації рухів (наприклад при

ДЦП), тобто ті, які не можуть адекватно відповісти кривднику і захистити себе.

- Діти, які мають особливості поведінки. Мішенню для фізичних і вербальних знущань часто стають нетовариські, сором'язливі і замкнуті діти або, навпаки, діти з імпульсною поведінкою. Жертви знущання звичайно характеризуються як сором'язливі, ласивні, покірні, інтравертовані. Часто гіперактивні діти бувають -аліміоно настирливими, при цьому найвнішими і безпосереднішими. >ні однолітки. Вони глибоко проникають в особистий простір інших ЛЛ; з дорослих: вмішуються в чужі розмови, ігри, нав'язують свою д\ц-у. нетерплячі в очікуванні своєї черги в грі тощо. Із цих причин вони, часто викликають роздратування і гнів однолітків, стаючи жертвами агресії. Гіперактивні діти можуть бути як жертвами, так і агресорами, а нерідко й тими й іншими одночасно.

Діти з особливостями зовнішності. Усе те, що виокремлює дитину за зовнішнім виглядом із загальної маси, може стати об'єктом для насмішок: руде волосся, ластовиння, відстовбурчені вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худина) тощо.

Діти з поганими соціальними навичками. Деякі діти не здатні захиститися від вербального і фізичного насильства внаслідок недостатнього досвіду спілкування і самовираження. Порівняно з однолітками, у яких соціальні навички розвинені достатньо добре, діти з нерозвиненими соціальними навичками легше приймають роль жертви. Той, хто прийняв роль жертви, упокорюється із ситуацією як із неминучістю, часто навіть внутрішньо знаходить виправдання насильнику.

Діти, які відчують страх перед школою. Найчастіше страх виникає в дітей, які йдуть до школи з негативними соціальними очікуваннями відносно неї. Іноді цей страх передається від батьків, які самі мали проблеми в шкільному віці. Пусковим механізмом виникнення страху, можуть стати розповіді про злу вчительку або постійна загроза покарання за погані оцінки. Дитина, яка проявляє невпевненість і страх перед школою, легше стає об'єктом для знущань однокласників[4].

.Діти, у яких відсутній досвід життя в колективі ("домашні діти"). Діти, що не відвідували до школи дитячий колектив, можуть не мати необхідних навичок, що дозволяють справлятися з проблемами в спілкуванні. При цьому часто вони можуть перевершувати своєю ерудицією і навчальними навичками дітей, що відвідували дитячий садок.

- Діти, які страждають від різних хвороб. Існує маса розладів, які викликають насмішки і знущання однолітків: епілепсія, тики і гіперкінези, заїкання, енурез, енкопрез (нетримання калу), порушення мовлення - дислалія, дисграфія, дислексія, дискалькулія тощо.

- Діти з низьким інтелектом і труднощами в навчанні. Низькі здібності детермінують і нижчу успішність дитини, яка, у свою чергу, сприяє формуванню низької самооцінки. Низька самооцінка в одному випадку може сприяти формуванню ролі жертви, а в іншому - призвести до насильницької поведінки як варіанта компенсації. Отже, дитина з низьким рівнем інтелекту і труднощами в навчанні може стати як жертвою шкільного насильства, так і насильником.

Таким чином, учні, що відносяться до тієї чи іншої категорії жертв, як правило, підпадають під такий поширений вид кривдження, як навішування ярликів чи присвоєння образливих прізвиськ. На жаль, цей вид образ нерідко ігнорується педагогами та оцінюється ними як несуттєвий та нешкідливий.

Шкільне насилля має на дітей як прямий так і не прямий вплив. По-перше, довготривалі шкільні знущання відображаються на власному «Я» дитини. Знижується самооцінка, дитина відчуває себе зацькованою. Така дитина в подальшому намагається уникати стосунків з іншими людьми. Часто буває і навпаки - інші діти уникають дружби із жертвами насилля, оскільки бояться, що самі стануть жертвами. В результаті цього формування дружніх стосунків може стати проблемою для жертви, а відторгненість в школі не рідко відображається і на інші сфери соціальних відносин. Така дитина і в майбутньому може жити за програмою «невдахи».

По-друге, потрапляння в роль жертви є причиною низького статусу в групі, проблем у навчанні і поведінці. У таких дітей високий ризик розвитку

нервово-психічних і поведінкових розладів. Для жертв шкільного насилля часто характерні невротичні розлади, депресія, порушення сну і апетиту, в гіршому випадку можливе формування посттравматичного синдрому.

По-третє, в особистості шкільне насилля визиває порушення в розвитку ідентичності. Довготривалий стрес породжує почуття безнадійності і безвихідності, що в свою чергу є благоприємною почвою для виникнення думки про суїцид[3].

Висновки до першого розділу

Термін "віктимна поведінка" виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному перекладі означає "вчення про жертву". В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. З'явившись спочатку як елемент народної творчості, віктимологія як науковий напрям почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття. Створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга і Бенджаміна Мендельсона. Гентіг виділяє три категорії понять, складаючих предмет віктимології: а) зазіхач-жертва, б) латентна жертва, в) стосунки між зазіхачем (завдавачем шкоди) і жертвою.

Аналіз розвитку вчення про жертву показав, що в даний момент немає однозначно теоретичної та операційного трактування основних понять і категорій віктимології, що призвело до необхідності дослідження змісту поняття віктимності, жертви, віктимної поведінки та інших елементів понятійного апарату загальної теорії віктимології, з точки зору їх психологічного змісту.

До основних понять віктимології Л.В. Франк відносив: поняття віктимізації як процес перетворення людини в жертву злочину і як результат функціонального впливу злочинності в цілому на потерпілих, членів їх сімей, соціальні групи і спільноти; поняття віктимності як схильність ставати жертвою злочину в результаті способу дій і соціально-демографічних характеристик особистості; поняття зв'язку «злочинець - потерпілий», як

системи відносин між зазначеними суб'єктами в рамках криміногенної ситуації, що має значний вплив на розвиток і генезис механізму злочинної поведінки, основні функції віктимології, по Л.В. Франку, це: отримання нової інформації про причини злочинності; одержання інформації про механізм злочинної поведінки з метою її використання в процесі попередження злочинів; одержання інформації про механізм взаємозв'язків злочинця і потерпілого від злочину; оцінка істинного стану злочинності за допомогою аналізу віктимізації; використання віктимологічної інформації в процесі призначення покарання; використання віктимологічної інформації для вдосконалення процесу відшкодування шкоди потерпілим від злочину .

До базових понять віктимології відносяться віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність - це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки, які сприяють його перетворенню в жертву злочину, нещасного випадку. Виділяються різні види віктимності: потенціальна і реалізована, групова і масова віктимність. Віктимізація - це процес перетворення потенційної жертви в реальну. Віктимологія - одна з наук про людину, яка вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки. Виділяють такі чинники, що впливають на віктимізацію та спричиняють віктимну поведінку особистості. А саме, це: соціально-педагогічний чинник - віктимна деформація педагога, неприйняття однолітками, образливе відношення з боку однолітків і викладачів; психологічні чинники - вік, мотивація, тендерні відмінності; соціально-економічні чинники - соціальна нерівність, безробіття, соціальна напруга, бідність; фізіологічні чинники - спадковість; соціальне оточення - приклад родичів, тиск з боку товаришів; об'єктивні чинники - роль сім'ї.

Більш детально було розглянуто соціально-педагогічний чинник, тобто школу та шкільне насильство. Шкільне насильство розглядається як такий його вид, за якого до учнів застосовується сила з боку інших учнів. Шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне і психологічне. Звичайно, фізичне і психологічне насильство практично завжди нашаровуються одне на одне і в

сукупності можуть бути означені як знущання. Знущання розцінюється як один із різновидів агресії. Найчастіше під знущанням розуміють довготривале і регулярне фізичне або психологічне насильство над людиною. Оскільки знущання - це поведінка, яка травмує когось, воно завжди передбачає спричинення шкоди тому, хто не здатний захиститися.

Ситуації, які спричинюють віктимізацію: ситуації, що включають пряму міжособистісну агресію (коли одні діти говорять іншим, що не бажають грати разом); ситуації, що містять пряму фізичну агресію (коли одна дитина б'є або штовхає іншу); ситуації, що включають непряму міжособистісну агресію (коли одні діти поширюють неприємні чутки про інших); ситуації, що включають пряму вербальну агресію (коли одна дитина кричить і обзиває іншу).

Механізм віктимізації: довготривалі шкільні знущання відображаються на «Я» дитини та розвитку її ідентичності. Знижується самооцінка, знижується «сила Я», дитина не відчуває себе джерелом змін, рахує себе безпорадною, нездатною впливати на обставини свого життя, змінювати характер спілкування у бажаному напрямі.

Потрапляння в роль жертви може стати причиною низького статусу в групі, проблем у навчанні і поведінці. Така дитина в подальшому намагається уникати стосунків з іншими людьми. Часто буває і навпаки - інші діти уникають дружби із жертвами насилля, оскільки бояться, що самі стануть жертвами. В результаті цього формування дружніх стосунків може стати проблемою для жертви, а відторгненість в школі не рідко відображається і на інші сфери соціальних відносин. Така дитина і в майбутньому може жити за програмою «невдахи».

У таких дітей високий ризик розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів. Для жертв шкільного насилля часто характерні невротичні розлади, депресія, порушення сну і апетиту, в гіршому випадку можливе формування посттравматичного синдрому. Довготривалий стрес породжує почуття безнадійності і безвихідності, що в свою чергу є гарним ґрунтом для виникнення думки про суїцид.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1 Стратегія та методика дослідження

Мета дослідження полягала в тому, щоб дослідити схильність до віктимної поведінки особистості в студентському віці та вивчити соціально-психологічні чинники її віктимізації.

Дослідженням було охоплено 40 осіб юнацького віку. Це студенти 4-х курсів різних факультетів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Дослідження було організовано в декілька етапів:

1. Вивчення схильності студентів до віктимної поведінки (методика «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О.)
2. Встановлення характеру взаємин досліджуваних у шкільні роки, а також травматичності їх досвіду (анкетування та напівпроективні прийоми).
3. З'ясування взаємозв'язків між досвідом переживання утисків зі сторони ровесників та вчителів і схильністю до віктимної поведінки, шляхом аналізу кореляційних зав'язків.

Для реалізації поставленої мети та досягнення завдань емпіричного дослідження нами було проведене емпіричне дослідження в ході якого було використано психодіагностичну методику «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О., анкету розроблену нами спеціально для даного дослідження (Додаток А), напівпроективну методику «Незакінчені речення» (Додаток Б.). Обробка даних здійснювалась методами математичної статистики, зокрема, було проведено кореляційний аналіз даних.

Методика «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О.

Методика дослідження віктимної поведінки є стандартизованим тестом-опитувальником, призначеним для виміру схильності особистості до реалізації різних форм віктимної поведінки. Віктимна поведінка - це така

поведінка, в результаті особливостей якої підвищується вірогідність перетворення особи в жертву злочину, обставин або нещасного випадку. Об'єктом додатку методики є соціальні і особові установки. Тест-опитувальник представляє набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, направлених на вимір схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки. Призначений для обстеження осіб старшого підліткового і юнацького віку. Опитувальник може бути використаний як самостійна психодіагностична методика, так і в комплексі з іншими методиками, направленими на вивчення особи.

Дана методика виявляє реалізовану та потенційну віктимність особистості, на основі таких показників: схильність до агресивної поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, схильність до гіперсоціальної поведінки, схильність до залежної поведінки, схильність до некретичної поведінки і реалізовану віктимність особистості.

Досліджуваному пропонувалась низка тверджень, кожне з яких є особливістю його характеру, його особистості, його поведінки, окремих вчинків, відношення до людей, поглядів на життя. Якщо він вважає, що твердження є вірним по відношенню до нього, то потрібно дати відповідь «так», в протилежному випадку - «ні». Відповідь потрібно зафіксувати в відповідному бланку. Відповіді потрібно дати на всі відповіді. Не існує «правильних» і «неправильних» відповідей, так як кожний вірний по відношенню до власних поглядів. Потрібно відповідати точно і правдиво. Не потрібно довго роздумувати над кожним запитанням, потрібно якомога швидше вирішити, яка із двох відповідей більш підходить.

Потім за ключем здійснюється підрахунок балів, які в свою чергу наступним кроком переводяться в стени. А потім за даними шкалами відбувається інтерпретація отриманих результатів.

Методика «Незакінчені речення». Досліджуваним було запропоновано дописати відповіді на незакінчені речення: «Жертва - це...», «Небезпека - це ...». Метою використання даного прийому в нашому

дослідженні було встановлення особливостей індивідуального смислу насильства та характеру переживань пов'язаних з цим досвідом. Досліджувані за певний проміжок часу (невстановлений) мали дописати відповіді на запропоновані речення. При обробці здійснювався кількісний та якісний аналіз висловлювань респондентів. (Додаток Б).

Анкета. Мета анкети полягала у виявленні особливостей досвіду міжособистісного спілкування під час шкільного навчання, зокрема встановлювалась наявність в досвіді студентів утисків, зловживань, цькування зі сторони ровесників та вчителів в період навчання у школі.

Досліджуваним пропонувалось відповісти на ряд закритих запитань. Потрібно обрати серед запропонованих, ту відповідь, яка найбільше співвідноситься з їх шкільним досвідом. На деякі запитання досліджуваній міг сформулювати свою відповідь, якщо серед запропонованих варіантів жоден не стосується досліджуваного. Результати анкетування підлягали кількісному та якісному аналізу (Додаток А).

З метою встановлення взаємозв'язків між схильністю до віктимності та досвідом зазнавання утисків у шкільні роки, нами було проведено кореляційний аналіз. Кореляційний аналіз — це статистичне дослідження (стохастичної) залежності між випадковими величинами (англ. *correlation* — взаємозв'язок). У найпростішому випадку досліджують дві вибірки (набори даних), у загальному — їх багатовимірні комплекси (групи).

Мета кореляційного аналізу — виявити чи існує істотна залежність однієї змінної від інших.

Головні завдання кореляційного аналізу:

- оцінка за вибірковими даними коефіцієнтів кореляції;
- перевірка значущості вибіркових коефіцієнтів кореляції або кореляційного відношення;
- оцінка близькості виявленого зв'язку до лінійного;
- побудова довірчого інтервалу для коефіцієнтів кореляції.

2.2 Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація

На першому етапі нами розв'язувалась наступна задача: визначити схильність досліджуваних студентів до віктимної поведінки. Результати первинної обробки даних представлені у таблиці (Додаток В).

Схильність до віктимної поведінки студентів за шести показниками у відсоткових значеннях відносно норми представлена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Схильність студентів до віктимної поведінки

шкали	вище норми	норма	нище норми
Агресивна поведінка	62,5%	37,5%	
Саморуйнівна поведінка	57,5%	32,5%	10%
Гіперсоціальна поведінка	52,5%	30%	17,5%
Залежна поведінка	7,5%	80%	12,5%
Некритична поведінка	7,5%	87,5%	5%
Реалізована віктимність	2,5%	80%	17,5%

Реалізована віктимність. Таким чином, за отриманими результатами, з групи досліджуваних 7 осіб (17,5%) мають низькі показники по шкалі реалізована віктимність, що свідчить про те, що досліджувані нечасто потрапляють в критичні ситуації або у них вже встиг сформуватися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Проте внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, досліджувані прагнуть взагалі уникати конфліктних ситуацій. І 1 особа (2,5%) має високі показники за даною шкалою, що означає, що досліджуваний досить часто потрапляє в неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особи діяти визначеними, провідними в індивідуальному профілі способами. Найчастіше це - прагнення до агресивної, необдумані дії спонтанного характеру. В решти в 32 осіб (80%) показники за даною шкалою знаходяться в нормі.

Потенційна віктимність. Агресивна поведінка. За даною шкалою жодна особа не має низьких показників, для осіб даного типу характерне зниження мотивації досягнення, спонтанності. Можлива висока образливість. Хороший самоконтроль, прагнення дотримуватися прийнятих норм і правил. Стабільність в збереженні установок, інтересів і цілей. 25 осіб (62,5%) мають високі показники. До даної групи відносяться досліджувані схильні потрапляти в неприємні і небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої агресії у формі нападу або іншої провокуючої поведінки (образа, наклеп, знущання і так далі). Для них характерне навмисне створення або провокація конфліктної ситуації. Їх поведінка може бути реалізацією типової для них антигромадської спрямованості особистості, в рамках якої агресивність виявляється по відношенню до певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і "розмитою", неперсонифікованою по об'єкту. Спостерігається схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, правив і етичних цінностей, якими частенько суб'єкт нехтує. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх виражають, домінантні, нетерплячі, запальні. При всіх відмінностях в мотивації поведінки характерна наявність насильницької антигромадської установки особистості. З врахуванням мотиваційної і поведінкової характеристик можуть бути представлені такі типи (або підтипи), як корисливий, сексуальний (статева розбещеність), пов'язаний з побутовими конфліктами (скандаліст, родинний деспот). У 15 осіб (37,5%) за даною шкалою показники знаходяться в мажах норми.

Саморуйнівна поведінка. 4 особи (10%) мають низькі показники, що означає підвищену турботу про власну безпеку, прагнення захистити себе від помилок, неприємностей. Може приводити до пасивності особи за принципом "краще нічого не робити, чим помилятися". Характеризується підвищеною тривожністю, недовірливістю, схильність до страхів. 23 особи (57,5%) мають високі показники за даною шкалою, це говорить про те, що жертвенність, пов'язана з активною поведінкою людини, що провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням. По суті для активних потерпілих характерна

поведінка двох видів: що провокує, якщо для спричинення шкоди притягується інша особа, і що самопошкоджує особи які характеризуються схильністю до ризику, необдуманій поведінки, частенько небезпечної для самої людини і тих що оточують. Вони можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій або не надавати їм значення, сподіваючись, що все обійдеться. 13 осіб (32,5%) за даною шкалою мають показники в нормі.

Гіперсоціальна поведінка. 21 особа (52,5%) має високі показники, це означає, що жертвна поведінка, соціально схвалюється і частенько очікуване. Це особи, позитивна поведінка яких завлікає злочинні дії агресора. Особа, яка демонструє позитивну поведінку в ситуаціях конфлікту або постійно, або в результаті посадового положення, очікування оточуючих. Особи даного типу вважають недопустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я або життя. Наслідки таких вчинків усвідомлюються не завжди. Сміливий, рішучий, чуйний, принциповий, щирий, добрий, вимогливий, готовий ризикувати, може бути надмірно самовпевнений. Нетерпимий до поведінки, що порушує громадський порядок. Самооцінка найчастіше завищена. Поведінка має позитивні мотиви. 7 осіб (17,5%) має низький показник за даною шкалою, характеризується пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються довкола. Діє за принципом "моя хатина з краю", що може бути наслідком як образи на зовнішній світ, так і відчуття нерозуміння, ізольованості від світу, відсутності відчуття соціальної підтримки і включеності в соціум. 12 осіб (30%) мають показники за даною шкалою в нормі.

Залежна поведінка. 3 особи (7,5%) мають показники вище норми це особи, що не чинять опору, протидії злочинцеві з різних причин: через вік, фізичну слабкість, безпорадний стан (стабільного або тимчасового), боязкість, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії. Можуть мати установку на безпорадність. Небажання робити щось самому, без допомоги інших. Можуть мати низьку самооцінку. Постійно залучаються до кризисних ситуацій з метою здобуття співчуття і підтримки тих, що оточують. Знаходяться в ролевій позиції жертви. Така людина боязка,

скромна, сильно впливова, конформен. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства. Схильна до залежної поведінки, поступлива, виправдовує чужу агресію, схильна всіх прощати. Нижче за норму набрало 5 осіб (12,5%) вони мають схильність до незалежності, відособленості. Завжди прагнуть виділитися з групи однолітків, мають на все свою точку зору, можуть бути непримирними до думки інших, авторитарними, конфліктними. Підвищений скептицизм. Можлива внутрішня ранимість, що приводить до підвищеного бажання відокремитися від оточуючих. У 32 осіб (80%) за даною шкалою показники знаходяться в межах норми.

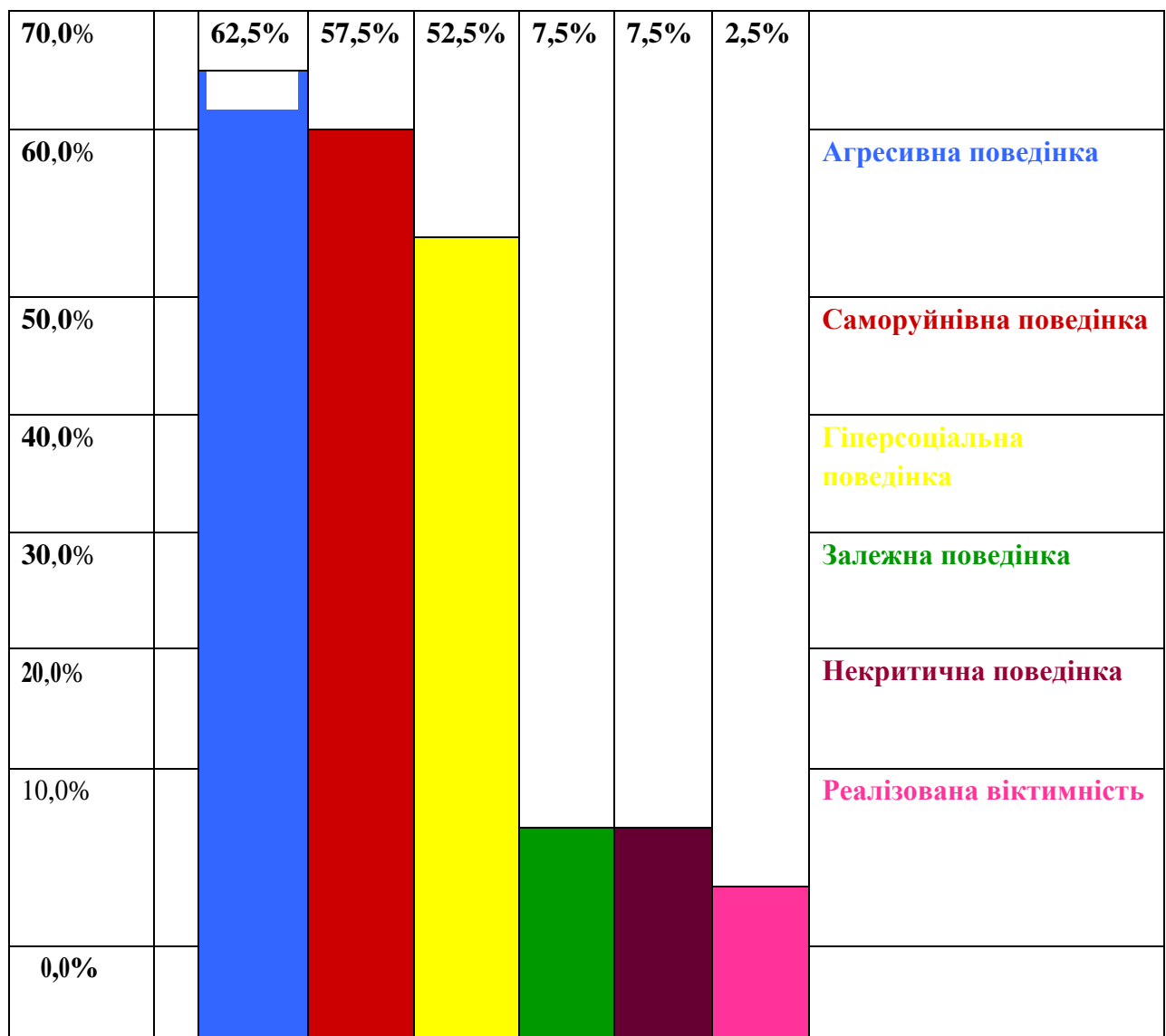
Некритична поведінка. Показники вище норми мають 3 особи (7,5%). До даної групи відносяться особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може виявитися як на базі негативних особових меж, так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість і ін.), а крім того, через невисокий інтелектуальний рівень. Ці особи демонструють необережність, необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації в результаті яких-небудь особових або ситуативних чинників: емоційний стан, вік, рівень інтелекту, захворювання. Особу некритичного типу виявляє схильність до спиртного, нерозбірливість в знайомствах, довірливість, легковажність. Має неміцні етичні засади, що посилюється відсутністю особистого досвіду або його недооблік. Схильні до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших, не помічають небезпеки. Нижче за норму мають 2 особи (5%) - вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які інколи приводять до пасивності, страхів. Самореалізація в цьому випадку значно утруднена, може з'являтися соціальна пасивність, що приводить до незадоволення своїми досягненнями, до відчуття досади, заздрості. У 35 осіб (87,5%) за даною шкалою показники знаходяться в межах норми.

За даними стало відомо, що з поміж усіх шкал більшість досліджуваних мають показники в нормі та вище норми. Вище норми це показники схильності до прояву агресивної поведінки (62,5%), само руйнівної поведінки

(57,5%) та гіперсоціальної поведінки (52,5%). А залежна поведінка (80%), некретична поведінка (87,5%) і реалізована віктимність (80%) - знаходяться в межах норми.

За даними отриманих результатів по всіх досліджуваних стало відомо, що з поміж усіх шкал найбільше вираженими є три, за якими більша частка студентів має показники вище норми, а саме це такі шкали, як агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка та гіперсоціальна поведінка. Дані були представлені нами в гістограмі.

Схильність до віктимності опитуваних студентів (у % від числа опитуваних)

Наступний етап був спрямований на вивчення особистого досвіду зазнавання утисків в шкільні роки з допомогою анкетування. Результати представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Особливості досвіду взаємодії з ровесниками та вчителями
досліджуваних студентів у шкільні роки**

критерії	ніколи	рідко	інколи	часто	завжди	інше
Серед своїх однолітків я була авторитетом	5%	15%	30%	42,5%	7,5%	“
Я була улюбленицею вчителів	12,5%	“	40%	32,5%	12,5%	2,5%
Несправедливе оцінювання твоїх знань	35%	”	30%	27,5%	7,5%	
Критика з боку вчителів	2,5%		57,5 %	35%	5%	
Кривдження з боку однолітків	32,5 %		5%	20%	42,5 %	
Опилення в конфліктних ситуаціях в школі	10%		27,5 %	32,5 %	30%	

На питання: «серед своїх однолітків я була авторитетом» більшість досліджуваних, а саме 17 осіб (42,5%) відповіли, що «часто» були авторитетом серед своїх однолітків, що свідчить про те, що в шкільні роки студенти мали дуже багато друзів та мали для них велике значення. 12 осіб (30%) на дане питання дали відповідь «інколи», 6 осіб (15%) - «рідко», 3 осіб (7,5%) - «завжди» та 2 осіб (5%) - «ніколи».

На питання: «я була улюбленицею вчителів» 16 осіб (40%), тобто більшість досліджуваних відповіли «інколи» це може свідчити про те, що в деяких випадках вони мали змогу бути улюбленцями вчителів. Також 13 осіб (32,5%) відповіли, що вони були «часто» улюбленцями. Однакова кількість по 5 осіб (12,5%) дали відповіді «часто» та «ніколи». Та тільки 1 особа (2,5%) відповіла на питання своїм варіантом відповіді.

На питання: «чи було, що вчителі давали не справедливую оцінку твоїм знанням». На дане питання більшість досліджуваних, а саме 14 осіб (35%) відповіли - «ніколи», що свідчить про те, що вони не зазнавали несправедливого оцінювання своїх знань в шкільні роки. 12 осіб (30%) відповіло - «інколи», 11 осіб (27,5%) - «часто», та 3 осіб (7,5%) - «завжди».

На питання: «чи часто зазнавали критики вчителів» більшість досліджуваних, а саме 23 особи (57,5%) відповіли «інколи», що значить вони не весь час зазнавали критики з боку вчителів в свої шкільні роки. 14 осіб (35%) відповіло на це питання «часто». 2 осіб (5%) дали відповідь про те ,що вони «завжди» зазнавали критики по відношенню до них вчителів та тільки 1 особа (2,5%) дала відповідь про те, що вона «ніколи» не зазнавала критики з боку вчителів під час свого шкільного навчання.

На питання: «чи доводилось терпіти кривдження з боку однолітків». На дане питання більшість досліджуваних, а саме 17 осіб (42,5%) дали відповідь «завжди», що значить про те, що в свої шкільні роки вони постійно зазнавали кривдження по відношенню до себе з боку їх однолітків. 13 осіб (32,5%) - «ніколи», тобто вони взагалі не мали такого досвіду по відношенню до себе. 8 осіб (20%) дали відповідь «часто», та 2 осіб (5%) - «інколи».

На питання: «чи часто опинявся в конфліктних ситуаціях в школі», більшість досліджуваних 13 осіб (32,5%) відповіли, що вони мали «часто» такий досвід, що свідчить про те, що їм доводилося неодноразово переживати такі ситуації під шкільних років. 12 осіб (30%) «завжди», тобто дані досліджувані постійно мали змогу опинятися в таких ситуаціях. 11 осіб (27,5%) дали відповідь «інколи», та лише 4 особи (10%) відповіли, що «ніколи» не опинялися в конфліктних ситуаціях.

Отже, з отриманих даних видно, що з поміж всіх критеріїв анкети найбільш виділяються за високими показниками досліджувані, що в свої шкільні роки мали можливість пережити досвід критики з боку вчителів (57,5%) дали відповідь «інколи» і (35%) «часто», конфліктогенний досвід (32,5%) - «часто» і (30%) «завжди» та досвід цькування однолітками (42,5%).

Критика з боку вчителів могла проявлятися в оціночному ставленні по відношенню до навчання учня, до його особистого поведіння та вигляду, вона могла бути як коректною в даній ситуації так і некоректною, тобто могла нести не справедливий характер, що в свою чергу спричиняло певний негативний вплив на психологічний та психічний стан учня, що могло призвести до його подальшого негативного розвитку та поведіння по відношенню до оточуючих.

Конфліктогенний досвід полягає в тому, що досліджувані як виявилось з їх відповідей мали таку можливість в своєму минулому досвіді часто опинятися в конфліктних ситуаціях, в яких, як вони могли зазнавати утисків з боку оточуючих так і самі могли завдавати їх. А також і самі могли бути ініціаторами цих конфліктів. Це все також відобразилося на їх теперішньому психічному стані та прояві поведінки.

Досвід цькування однолітками може проявлятися в образливому ставленні до особи, тобто постійне насміхання, придумування прізвиськ, не бажання дружити, постійне відділення від групи та не бажання дружити. В свою чергу все це може призвести до зниження самооцінки особистості, що в подальшому може призвести до негативних наслідків в їх житті.

Аналіз індивідуального суб'єктивного смислу категорій „жертва” та „небезпека” у свідомості „віктимних” та „не віктимних” студентів. Ми отримали такий результат: «невіктимні» студенти значення «жертва» коментували в більшості випадків як - «постраждала людина», також були такі значення як «слаба людина», «бідна людина та поступання». «Віктимні» студенти значення «жертва» пояснювали в більшості випадків - «людина яку ображають», та ряд таких по одиночних тверджень, як: «людина якій болить», «людина яку принижують», «людина під загрозою», «людина що постраждала». Значення «небезпека» невіктимні студенти розуміють у більшості як «загроза для життя» та «загроза для особи», а віктимні студенти це значення пояснюють, як «загроза», «небезпечні дії» та «вплив на людину».

Отже, схильні до віктимності студенти значно частіше щодо „жертви” використовують слова, які позначають процес переживання ними критичного інциденту, а також почуття, які з ним пов'язані - біль, образа, страх, страждання, безпорадність. Ці почуття можуть розглядатися як складові недостатньо пережитого травматичного досвіду, що може впливати на поведінку особистості в теперішньому. Тоді як у не СХИЛЬНИХ ДО ВІКТИМНОСТІ студентів домінують оціночні висловлювання щодо тих, кого принижують («слабка людина», «бідна людина» тощо). Небезпека у схильних до віктимності студентів суб'єктивно пов'язана з конкретними діями чи впливом конкретних людей (персоніфікована небезпека), порівняно з іншою групою студентів, що наділяють небезпеку малодиференційованим смислом загрози.

Останній етап нашої роботи полягав у з'ясуванні впливу зазнавання утисків і цькування в шкільні роки на віктимність дорослої особистості. Це завдання розв'язувалось за допомогою кореляційного аналізу даних, що отримані за методикою «схильність до віктимної поведінки» та даних анкети. Нами було встановлено міру пов'язаності шести показників схильності до віктимної поведінки особистості з суб'єктивною інтенсивністю утисків зі сторони ровесників і вчителів у шкільні роки. Результати занесені у таблицю 2.3.

Таблиця 2.3

**Міра пов'язаності показників схильності до віктимної поведінки з
суб'єктивною інтенсивністю утисків зі сторони ровесників і
вчителів у шкільні роки**

	Агресивна поведінка	Саморуїнлива поведінка	Гіперсоціальна поведінка	Залежна поведінка	Некретична поведінка	Реалізована поведінка
Досвід цькування	0,83	0,02	0,07	0,05	0,15	0,28
Конфліктогенний досвід	0,51	0,07	-0,17	-0,17	0,13	-0,03
Досвід несправедли вої критики вчителів	0,26	0,21	-0,25	-0,13	0,26	0,06

Результати кореляційного аналізу показують, що чим інтенсивнішим є досвід зацьковування ровесниками у школі, тим ймовірнішим є потрапляння особистості у подальшому в небезпечні ситуації, тобто тим більшою є реалізована віктимність особистості ($r=0,28$, на рівні значущості $p=0,10$). Найбільш тісний прямий зв'язок виявлено між зазнаванням зацьковування ровесниками у школі та схильністю до прояву захисної агресії в теперішньому житті досліджуваних студентів ($r=0,83$, $p=0,01$). Така агресія є складовою потенційної віктимності особистості, оскільки провокує зустрічну агресію, маскує страх особистості перед насильством і утисками і по суті є дією на упередження болісних переживань. Утиски, цькування однолітками мають сильніший, ніж інші досліджувані чинники, вплив на «Я» дитини, роблять його

надвразливим, і таким чином обумовлюють не лише потенційну, але і реальну віктиміність особистості.

Переживання несправедливості з боку вчителів у формі постійних дорікань і критики помірно пов'язане з трьома складовими потенційної віктимності особистості: захисна агресія ($\gamma = 0,26, p=0,10$), саморуйнівна поведінка ($\gamma = 0,21, p=0,10$) та некретична поведінка ($\gamma = 0,26, p=0,10$). Іншими словами, чим частіше в шкільні роки студенти ставали об'єктом з їх погляду, несправедливої вчительської критики, тим менше вони вмiють правильно оцінювати ситуації, тим більшою є ймовірність їх пасивності в складних обставинах або частішим є використання нападу і провокацій, як способу захисту свого слабкого «Я».

Конфліктогенний досвід, виявився найменш пов'язаним з схильністю особистості до віктимності. Студенти, що мали регулярний конфліктогенний досвід в шкільні роки виявляють схильність до віктимності лише за показником агресивної поведінки ($\gamma = 0,51, p=0,01$).

2.3 Профілактика та корекція наслідків шкільного булінгу

Первинна профілактика. У відношенні пост стресових наслідків булінгу первинна профілактика реалізується за трьома напрямками.

1. Створення умов для недопущення булінгу.
2. Швидке і грамотне відокремлення від стресових впливів.
3. Укріплення захисних сил особистості і організму в протистоянні насильству як для умовно здорових осіб, так і для уже маючих соматичну або психічну патологію.

На прикладі двох країн, США та Швейцарії, приведений досвід комплексної роботи по профілактиці булінгу в школах.

Виділяють наступні етапи:

1 етап, найвідповідальніший, полягає в тому, щоб усвідомити, що така проблема існує. Усвідомлення проблеми в рамках школи потребує, хтось взяв на себе ініціативу сказати про її існування і про роботу з нею. Робота з

притисненням може бути ефективною тільки тоді, коли певна група або школа як ціле визначає проблему і погоджується з тим, що важливо змінити ситуацію. Краще якщо людина, яка буде керувати цим, володітиме адміністративними повноваженнями. Поки не буде досягнуто згоди, починати роботу не має смислу.

Головний аргумент ініціативної групи для неприєдналихся членів шкільного співтовариства наступний: «Якщо ви нічого не застосовуєте для вирішення проблеми, ви самі стаєте її частиною». Важливо, щоб до співробітників школи приєдналися учні та їх батьки. На початку потрібно визначити масштаб проблеми. Це можливо зробити різними шляхами.

Хорошим способом, на думку А.М.Хорна, Б.Глейзера, Т.В.Сейджера може бути опитування учнів про те:

- чи були в них до цього часу проблеми в школі;
- чи є у них неприємності в даний час;
- чи знають вони кого-небудь, у кого є неприємності;
- якщо вони в даний час не мають особисто яких-небудь проблем,

то чи випробовують за свою безпеку взагалі.

Таке ж саме опитування потрібно провести серед вчителів. Потім порівняти результати двох опитувань і спів ставити їх з інформацією, отриманою від батьків.

2 етап - визначення проблеми.

Не можуть існувати в кожній школі уніфіцированих значень визначення проблеми. Але ініціативна група дорослих і дітей повинна визначити:

- суть проблеми (проблем);
- серйозність проблеми;
- частоту проблеми;
- привести відповідні випадки.

Після цього необхідно розробити спільний план дій. Далі ініціативна група повідомляє все шкільне співтовариство про суть того, що відбувається, про ті напрямки роботи, які будуть реалізовуватися для профілактики насилля.

Наприклад:

- створення атмосфери нетерпимості до будь-якого акту насилля в школі;
- покращене спостереження за коридорами, кімнатами відпочинку, їдальнями;
- відповідна виховна робота по класам в режимі вільної дискусії;
- розробка етичного кодексу школи;
- чітко виражене очікування, що учні будуть повідомляти про порушення адміністрації чи консультантам;
- створення консультантами груп підтримки для постраждалих та груп для роботи з кривдниками.

Ціль роботи з останніми: контроль агресивних намірів кривдників і їх реабілітація.

3 етап - виконання програми.

Якщо є план, то він повинен бути виконаний. Краще якщо виконання даного плану розпочнеться з початку наступного навчального року. Тут може бути опір окремих груп і особистостей, тому що:

- багато дітей не вважають насилля проблемою;
- деякі батьки очікують від своїх дітей, що вони будуть агресивними, а не навпаки;
- деякі вчителі не вірять, що в їх обов'язки входить навчати дітей турбуватися про себе.

Цими питаннями доцільно особисто займатися відповідальній особі - координатору програми. Важливе місце займає підготовка вчителів до того, що їм робити в ситуації насилля.

Приклади із методичних рекомендацій:

- залишатися спокійним і керувати;
- сприйняти випадок чи розповідь про нього серйозно;
- прийняти міри якомога скоріше;
- підтримати потерпілого, не дати йому відчутти себе неадекватним;

- запропонувати потерпілому конкретну допомогу, пораду та підтримку - зробити так, щоб кривдник зрозумів, що ви не вдобряєте його поведінку;

- намагайтеся зробити так, щоб кривдник побачив точку зору жертви;

- покарати кривдника, якщо необхідно, але досить обережно підійдіть до цього, як саме це зробити;

- чітко пояснити покарання, і чому воно назначається.

Одним із аспектів виконання подібних програм - всесвітнє розвіювання міфу про те, що « агресивна поведінка - це нормально».

Для цих цілей пропонується агресивно-орієнтованим школярам пережити альтернативний досвід у вигляді різноманітних тренінгів із арсеналу конфліктології.

Основні ідеї по роботі з групами кривдників:

- працюючи з кривдниками - кривдників потрібно ефективно розкривати;

- не направляти на покарання, це тільки посилить групову солідарність кривдників;

- працюючи з однією людиною, потрібно вміло використовувати силу конформації всього, наприклад, класного співпрацювання.

Вторинна профілактика

Вторинна профілактика зводиться до своєчасного впливу у дітей паталогічних наслідків булінгу і надання їм спеціалізованої ефективної і комплексної допомоги.

Третинна профілактика

Третинна профілактика передбачає реабілітацію дітей с тяжкими формами наслідків шкільного насилля, з явищами нозологічної трансформації і стрімкої соціальної дезадаптації. В цю ж групу входить габілітація постраждавши від шкільного насилля з декомпенсацією основного соматичного захворювання або психічного розладу.

Наш досвід показує, що майже завжди лікар-психіатр, психотерапевт або психолог в роботі неповнолітніми, постраждалими від шкільного насилля, вимушений функціонувати, в тому числі і як соціальний психіатр. Тут річ йде про те, що для організації захисту постраждалих від шкільного насилля спеціалістам інколи потрібно докладати великих зусиль в діалозі з різними інстанціями. В цьому зв'язку самим складним «фронтом» є школа, так як:

по-перше, прийдеться подолати скепсис і негативізм з боку адміністрації шкіл і вчителів. Частина педагогів досить хворобливо реагує на ініціацію співробітництва з нашими спеціалістами. Мотиви цього негативізму можуть бути різні:

- «лайки вийшли за стіни»;
- заперечення ситуації;
- асоціація з лікарем-психіатром, як з вищою інстанцією;
- «психіатри претендують на нашу роботу в школі»;
- Захист честі мундиру.

По-друге, при позитивній відповідній реакції з боку школи найчастіше її співробітники повідомляють нашим спеціалістам про свою повну нездатність впоратися з булінгом.

В цьому випадку спеціалісти ЦВЛ. Працюючи з постраждалими, повинні вміти робити ефективні рекомендації, як по захисту дитини від шкільного насилля, так і по взаємодії з його агресивними кривдниками.

Висновки до другого розділу

Даний розділ полягав в експериментальному дослідженні соціально-психологічних чинників віктимізації особистості. Мета дослідження полягала в тому, щоб дослідити схильність до віктимної поведінки особистості в студентському віці та вивчити соціально-психологічні чинники її віктимізації.

Для реалізації поставленої мети та досягнення завдань емпіричного дослідження нами було проведене емпіричне дослідження в ході якого було використано: психодіагностичну методикау «Схильність до віктимної поведінки» Андроникова О.О., анкету розроблену нами спеціально для даного дослідження (Додаток А), напівпроективну методикау «Незакінчені речення» (Додаток Б.). Обробка даних здійснювалась методами математичної статистики, зокрема, було проведено кореляційний аналіз даних.

Дослідженням було охоплено 40 осіб юнацького віку. Це студенти 4-х курсів різних факультетів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Дослідження проходило в три етапи:

1. З'ясування схильності студентів до віктимності;
2. Вивчення їх досвіду міжособистістних взаємин у шкільні роки та особливостей його переживання;
3. Встановлення характеру зв'язку між показниками схильності до віктимності та суб'єктивною інтенсивністю утисків та цькування ровесниками і вчителями у шкільні роки.

Схильність досліджуваних студентів до віктимної поведінки визначалась за наступними показниками: схильність до агресивної поведінки, схильність до само руйнівної поведінки, схильність до гіперсоціальної поведінки, схильність до залежної поведінки, схильність до некретичної поведінки і реалізовану віктимність особистості.

1. В результаті дослідження потенційної та реалізованої віктимності, з'ясовано, що за трьома шкалами більшість досліджуваних студентів мають потенційну віктимність: схильність до прояву агресивної поведінки (62,5%),

саморуйнівної поведінки (57,5%) та гіперсоціальної поведінки (52,5%). Залежна поведінка, некретична поведінка і реалізована віктимність у більшості досліджуваних студентів знаходяться в межах норми. Реалізовану віктимність демонструє незначна кількість досліджуваних - лише 2,5%.

2. Дослідження характеру міжособистісних взаємин у шкільні роки показало, що студентська вибірка є досить неоднорідною щодо сприйняття свого авторитету у ровесників і вчителів у шкільні роки. Привертає увагу те, що тільки кожен десятий студент усвідомлює себе в минулому як достатньо авторитетну особу в очах однолітків і вчителів. Досвід несправедливої критики з боку вчителів мають 92,5% опитаних студентів. Більше третини (35%) опитаних пам'ятають його як регулярний, а щодо несправедливості як інтенсивний за силою переживання. 89% опитаних студентів характеризують своє шкільне життя як наповнене конфліктами. При цьому третина опитаних студентів вважає, що «завжди» потрапляла до конфліктних ситуацій у школі, жоден конфлікт не пройшов без їх активної участі. 67% опитаних студентів вказують на кривдження з боку однолітків. Регулярними приниження і цькування однолітків називають 42% опитаних.

3. Порівняння індивідуального смислу категорій «жертва» і «небезпека» в свідомості студентів, що відрізняються за схильністю до віктимності виявило наступне:

- Студенти не схильні до віктимності характеризуючи жертву віддають перевагу оціночним висловлюванням («слабка людина», «бідна людина», тощо), а небезпеку наділяють малодиференційованим смислом загрози.
- Схильні до віктимності студенти значно частіше, порівняно з попередньою групою, щодо „жертви” використовують слова, які позначають процес переживання критичного випадку, а також почуття, які з цим процесом пов'язані - біль, образа, страх, страждання, безпорадність. Ці почуття можуть розглядатися як складові недостатньо пережитого травматичного досвіду, що може впливати на поведінку особистості в теперішньому. Значення «небезпеки» у схильних до

віктимності студентів суб'єктивно пов'язана з конкретними діями чи впливом конкретних людей (персоніфікована небезпека),

4. Результати кореляційного аналізу показують, що чим інтенсивнішим є досвід цькування ровесниками у школі, тим ймовірнішим є потрапляння особистості у подальшому в небезпечні ситуації, тобто тим ймовірнішою стає реалізована віктимність особистості ($r=0,28$, на рівні значущості $p=0,10$). Найбільш тісний прямий зв'язок виявлено між зазнаванням зацьковування ровесниками у школі та схильністю до прояву захисної агресії в теперішньому житті досліджуваних студентів ($r=0,83$, $p=0,01$). Така агресія є складовою потенційної віктимності особистості, оскільки провокує зустрічну агресію, маскує страх особистості перед насильством і утисками і по суті є дією на упередження болісних переживань. Утиски, цькування однолітками мають сильніший, ніж інші досліджувані чинники, вплив на «Я» дитини, роблять його надвразливим, і таким чином обумовлюють не лише потенційну, але і реальну віктимність особистості.

5. Переживання несправедливості з боку вчителів у формі постійних дорікань і критики помірно пов'язане з трьома складовими потенційної віктимності особистості: захисна агресія ($r = 0,26$, $p=0,10$), саморуйнівна поведінка ($r = 0,21$, $p=0,10$) та некретична поведінка ($r = 0,26$, $p=0,10$). Іншими словами, чим частіше в шкільні роки студенти ставали об'єктом з їх погляду, несправедливої вчительської критики, тим менше вони вміють правильно оцінювати ситуації, тим більшою є ймовірність їх пасивності в складних обставинах або частішим є використання нападу і провокацій, як способу захисту свого слабкого «Я».

6. Конфліктогенний досвід, виявився найменш пов'язаним з схильністю особистості до віктимності. Студенти, що мали регулярний конфліктогенний досвід в шкільні роки виявляють схильність до віктимності лише за показником агресивної поведінки ($r = 0,51$, $p=0,01$). Отже, гіпотеза, щодо впливу утисків у шкільні роки на формування віктимного профілю поведінки нами підтверджена.

7. Ефективними заходами профілактики віктимізації особистості в роботі шкільного психолога в ситуації насилля, є такі рекомендації: залишатися спокійним і керувати; сприйняти випадок чи розповідь про нього серйозно; прийняти міри якомога скоріше; підтримати потерпілого, не дати йому відчуття себе неадекватним; запропонувати потерпілому конкретну допомогу, пораду та підтримку - зробити так, щоб кривдник зрозумів, що ви не вдобряєте його поведінку; намагайтеся зробити так, щоб кривдник побачив точку зору жертви; покарати кривдника, якщо необхідно, але досить обережно підійдіть до цього, як саме це зробити; чітко пояснити покарання, і чому воно назначається.

Основні ідеї по роботі з групами кривдників: працюючи з кривдниками - кривдників потрібно ефективно розкривати; не направляти на покарання, це тільки посилить групову солідарність кривдників; працюючи з однією людиною, потрібно вміло використовувати силу конформації всього, наприклад, класного співробітництва.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Термін "віктимна поведінка" виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному переводі означає "вчення про жертву". В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. З'явившись спочатку як елемент народної творчості, віктимологія як науковий напрям почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття. Створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга і Бенджаміна Мендельсона. Гентіг виділяє три категорії понять, складаючих предмет віктимології: а) зазіхач-жертва, б) латентна жертва, в) стосунки між зазіхачем (завдавачем шкоди) і жертвою.

Аналіз розвитку вчення про жертву показав, що в даний момент немає однозначно теоретичної та операційного трактування основних понять і категорій віктимології, що призвело до необхідності дослідження змісту поняття віктимності, жертви, віктимної поведінки та інших елементів понятійного апарату загальної теорії віктимології, з точки зору їх психологічного змісту.

До базових понять віктимології відносяться віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність - це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки, які сприяють його перетворенню в жертву злочину, нещасного випадку. Виділяються різні види віктимності: потенціальна і реалізована, групова і масова віктимність. Віктимізація - це процес перетворення потенційної жертви в реальну. Віктимологія - одна з наук про людину, яка вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки.

Виділяють такі чинники, що впливають на віктимізацію та спричиняють віктимну поведінку особистості. А саме, це: соціально-педагогічний чинник - віктимна деформація педагога, неприйняття однолітками, образливе відношення з боку однолітків і викладачів; психологічні чинники - вік, мотивація, тендерні відмінності; соціально-економічні чинники - соціальна нерівність, безробіття, соціальна напруга, бідність; фізіологічні чинники - спадковість; соціальне оточення - приклад родичів, тиск з боку товаришів; об'єктивні чинники - роль сім'ї. Шкільне насильство розглядається як такий

його вид, за якого до учнів застосовується сила з боку інших учнів. Шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне і психологічне.

Механізм віктимізації: довготривалі шкільні знущання відображаються на «Я» дитини та розвитку її ідентичності. Знижується самооцінка, знижується «сила Я», дитина не відчуває себе джерелом змін, рахує себе безпорадною, нездатною впливати на обставини свого життя, змінювати характер спілкування у бажаному напрямі.

Потрапляння в роль жертви може стати причиною низького статусу в групі, проблем у навчанні і поведінці. Така дитина в подальшому намагається уникати стосунків з іншими людьми. Часто буває і навпаки - інші діти уникають дружби із жертвами насилля, оскільки бояться, що самі стануть жертвами. В результаті цього формування дружніх стосунків може стати проблемою для жертви, а відторгненість в школі не рідко відображається і на інші сфери соціальних відносин. Така дитина і в майбутньому може жити за програмою «невдахи». У таких дітей високий ризик розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів. Для жертв шкільного насилля часто характерні невротичні розлади, депресія, порушення сну і апетиту, в гіршому випадку можливе формування посттравматичного синдрому. Довготривалий стрес породжує почуття безнадійності і безвихідності, що в свою чергу є сприятливим ґрунтом для виникнення думки про суїцид.

Проведене нами експериментальне дослідження дозволило дійти наступних висновків:

1. В результаті дослідження потенційної та реалізованої віктимності, з'ясовано, що за трьома шкалами більшість досліджуваних студентів мають потенційну віктимність: схильність до прояву агресивної поведінки (62,5%), саморуйнівної поведінки (57,5%) та гіперсоціальної поведінки (52,5%). Залежна поведінка, некретична поведінка і реалізована віктимність у більшості досліджуваних студентів знаходяться в межах норми. Реалізовану віктимність демонструє незначна кількість досліджуваних - лише 2,5%.

2. Дослідження характеру міжособистісних взаємин у шкільні роки

показало, що студентська вибірка є досить неоднорідною щодо сприйняття свого авторитету у ровесників і вчителів у шкільні роки. Привертає увагу те, що тільки кожен десятий студент усвідомлює себе в минулому як достатньо авторитетну особу в очах однолітків і вчителів. Досвід несправедливої критики з боку вчителів мають 92,5% опитаних студентів. Більше третини (35%) опитаних пам'ятають його як регулярний, а щодо несправедливості як інтенсивний за силою переживання. 89% опитаних студентів характеризують своє шкільне життя як наповнене конфліктами. При цьому третина опитаних студентів вважає, що «завжди» потрапляла до конфліктних ситуацій у школі, жоден конфлікт не пройшов без їх активної участі. 67% опитаних студентів вказують на кривдження з боку однолітків. Регулярними приниження і цькування однолітків називають 42% опитаних.

3. Порівняння індивідуального смислу категорій «жертва» і «небезпека» в свідомості студентів, що відрізняються за схильністю до віктимності виявило наступне:

- Студенти не схильні до віктимності характеризуючи жертву віддають перевагу оціночним висловлюванням («слабка людина», «бідна людина», тощо), а небезпеку наділяють малодиференційованим смислом загрози.

- Схильні до віктимності студенти значно частіше, порівняно з попередньою групою, щодо „жертви” використовують слова, які позначають процес переживання критичного випадку, а також почуття, які з цим процесом пов'язані - біль, образа, страх, страждання, безпорадність. Ці почуття можуть розглядатися як складові недостатньо пережитого травматичного досвіду, що може впливати на поведінку особистості в теперішньому. Значення «небезпеки» у схильних до віктимності студентів суб'єктивно пов'язана з конкретними діями чи впливом конкретних людей (персоніфікована небезпека).

4. Результати кореляційного аналізу показують, що чим інтенсивнішим є досвід зацьковування ровесниками у школі, тим ймовірнішим є потрапляння особистості у подальшому в небезпечні ситуації,

тобто тим ймовірнішою стає реалізована віктимність особистості ($r=0,28$, на рівні значущості $p=0,10$). Найбільш тісний прямий зв'язок виявлено між зазнаванням зацьковування ровесниками у школі та схильністю до прояву захисної агресії в теперішньому житті досліджуваних студентів ($r=0,83$, $p=0,01$). Така агресія є складовою потенційної віктимності особистості, оскільки провокує зустрічну агресію, маскує страх особистості перед насильством і утисками і по суті є дією на упередження болісних переживань. Утиски, цькування однолітками мають сильніший, ніж інші досліджувані чинники, вплив на «Я» дитини, роблять його надвразливим, і таким чином обумовлюють не лише потенційну, але і реальну віктимність особистості.

5. Переживання несправедливості з боку вчителів у формі постійних дорікань і критики помірно пов'язане з трьома складовими потенційної віктимності особистості: захисна агресія ($r = 0,26$, $p=0,10$), саморуйнівна поведінка ($r = 0,21$, $p=0,10$) та некретична поведінка ($r = 0,26$, $p=0,10$). Іншими словами, чим частіше в шкільні роки студенти ставали об'єктом з їх погляду, несправедливої вчительської критики, тим менше вони вміють правильно оцінювати ситуації, тим більшою є ймовірність їх пасивності в складних обставинах або частішим є використання нападу і провокацій, я способу захисту свого слабкого «Я».

Конфліктогенний досвід, виявився найменш пов'язаним з схильністю особистості до віктимності. Студенти, що мали регулярний конфліктогенний досвід в шкільні роки виявляють схильність до віктимності лише за показником агресивної поведінки ($r = 0,51$, $p=0,01$). Отже, провівши дослідження та інтерпретували його результати ми можемо сказати, що гіпотеза нашої роботи підтвердилася. А саме те, що досвід шкільного цькування призводить до деструктивних змін в особистості, які виявляють себе у схильності до віктимної поведінки.

6. Ефективними заходами профілактики віктимізації особистості в роботі

шкільного психолога в ситуації насилля, є такі рекомендації: залишатися спокійним і керувати; сприйняти випадок чи розповідь про нього

серйозно; прийняти міри якомога скоріше; підтримати потерпілого, не дати йому відчувати себе неадекватним; запропонувати потерпілому конкретну допомогу, пораду та підтримку - зробити так, щоб кривдник зрозумів, що ви не вдобряєте його поведінку; намагайтеся зробити так, щоб кривдник побачив точку зору жертви; покарати кривдника, якщо необхідно, але досить обережно підійдіть до цього, як саме це зробити; чітко пояснити покарання, і чому воно назначається.

Основні ідеї по роботі з групами кривдників: працюючи з кривдниками - кривдників потрібно ефективно розкривати; не направляти на покарання, це тільки посилить групову солідарність кривдників; працюючи з однією людиною, потрібно вміло використовувати силу конформації всього, наприклад, класного співпрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред.: В. В. Голіни і Б. М. Головкина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Барданова О. Аморальна поведінка як соціально - перцептивний чинник віктимності // Соціальна психологія. - 2007. 172-180с.
3. Белоусова З. И., Гиренко С. П. Проблемы виктимного поведения личности. - Запорожье, 1996.
4. Бовть О. Б. Самозбережна і саморуйнівна поведінка: межі та проблеми девіктимізації // Психологічні проблеми збереження репродуктивного здоров'я: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. акад. С. Д. Максименка. - К., 2005.
5. Бочелюк В. В. Теоретичний аналіз важковиховуваності дитини як передумови віктимної поведінки / В. В. Бочелюк // Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. – 2013. – Вип. 46(2). – С. 28-35
6. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. – Харків : Право, 2017. – 308 с.
7. Вольнова Л. М. Виявлення ознак важковиховуваності у підлітків як передумова профілактики девіантної поведінки / Актуальні проблеми психології. Том XI. Випуск 13.- С.- 6-14. <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i13/3.pdf>
8. Головін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 20. С. 6–13. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf –
Заголовок з екрана
9. Головін Б. М. Як стають жертвами злочинів / Б. М. Головін // Проблеми законності : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид.

ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. – Вип. 136. – С. 161–172.

10. Дубровський В. Ф. Педагогічні умови формування правової культури старшокласників: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. -К., 1997.

11. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки. Серія Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2020 © Віденсєв І. О., Акчурин А. Є., 293 Басалкевич М. Л., 2020

12. Морозов. О. А., Булда Д. А., Бородаєва М. В Особенности буллинга и моббинга в России. Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2010. № 6. С. 262–263.

13. Півень А. В. Віктимологічна профілактика вуличної насильницької злочинності / А. В. Півень // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – №1. – С. 183–189.

14. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник / В. М. Поліщук. – 4те вид., стер. – Суми : Університетська книга, 2019. – 352 с

15. Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 952 // Законодавство.com : сайт. URL: <https://xn--0aagahqwyibe8an.com/kabineta-ministriv-postanovi/postanova-vidlistopada-2018-952-pro-deyaki364993.html> (дата звернення: 12.02.2020).

16. Савельєв Ю. Б., Салата Т. М. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? Наукові записки Національного університету «КиєвоМогилянська академія». 2009. Т. 97. С. 71–79.

17. Ткачук Т.М. Кружева Т.В. Прогнозування та попередження конфліктів в підлітковому віці // Система неперервної освіти: здобудки, пошуки. проблеми.-Чернівці:Митець,1996.-С.126-140.

18. Христенко В. Е. Психология жертвы. -Х., 2001.

19. Христенко В.Є. Розробка психологічного напрямку сучасної віктимології

<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e93fb89a-2955-4de1-9d4f-efb2d1d3c2eb/content>

Анкета

Інструкція: пропонуємо тобі відповісти на ряд запитань. Тобі потрібно обрати серед запропонованих, ту відповідь, яка найбільше співвідноситься з твоїм досвідом. На деякі запитання ти можеш сформулювати свою відповідь, якщо серед запропонованих варіантів жоден не стосується тебе.

1. В скільні роки в мене було дуже багато знайомих?

- А) значно більше, ніж у моїх однолітків;
- Б) так, як і у моїх однолітків;
- В) дещо менше, ніж в однолітків;
- Г) значно менше, ніж в однолітків.

2. Серед своїх однолітків я був(ла) авторитетом.

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) рідко;
- Д) ніколи.

3. Ставлення до мене в класі можна охарактеризувати, таким чином:

- А) я був безперечним авторитетом для більшості;
- Б) я відчував прихильність частини однолітків;
- В) я відчував, що моїм однокласникам до мене байдуже;
- Г) мої думки та інтереси часто ігнорувалися однокласниками;
- Д) інше.

4. Я був(ла) улюбленицею вчителів.

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) ніколи;
- Д) інше

5. Чи бувало, що вчителі давали несправедливу оцінку твоїм знанням?

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) ніколи;
- Д) інше.

6. Чи часто ти зазнавав(ла) критики з боку вчителів?

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) ніколи;
- Д) інше.

7. Чи доводилось тобі терпіти кривдження з боку однолітків?

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) ніколи;
- Д) інше.

8. Чи часто ти опиняв(ла)ся в конфліктних ситуаціях в школі?

- А) завжди;
- Б) часто;
- В) інколи;
- Г) ніколи;
- Д) інше.

9. Як ти реагував(ла) на знущання по відношенню до тебе?

- А) давав(ла) здачу;
- Б) нічого не робив(ла);
звертався за допомогою;
- Г) інше.

Ваш

Стать

Методика «Незакінчені речення».

Вам пропонується продовжити речення – не поспішайте, подумайте. Необов'язково давати точне визначення можна описати своїми словами.

Отже, продовжіть, будь ласка, речення:

Блок 1. Віктимність

1. Жертва – це
2. Небезпека - це
3. Відповідальність - це...
4. Що таке насильство?
5. Які види насильства є і як вони виявляються?
6. Які деструктивні види насильства можуть бути?
7. Яка мета будь-якого насильства?

Блок 2. Віктимна поведінка

8. Що таке провокуюча поведінка?
9. Що таке необачна поведінка?
10. Що таке аморальна поведінка?
11. Що таке злочинна поведінка?
12. Злочин - це...
13. Чи часто Ви опиняєтесь у ситуаціях, де у Вас є лише один варіант поведінки? Наведіть приклади таких ситуацій.

14. Як Ви розпізнаєте, що ситуація є небезпечною для Вас чи оточуючих? Коли виникає почуття небезпеки? Наведіть приклади ситуацій, коли можна легко передбачити настання несприятливих наслідків.

16. Що Ви робите, якщо бачите, що хтось поряд з Вами поводить себе віктимно? Група ризику – це

Блок 3. Безпека.

17. Безпека – це ...
18. Безпечний наказ - це ...

19. Ризикована поведінка – це ...

20. Які знаєте способи забезпечення власної фізичної безпеки?

21. Наведіть приклади дій щодо забезпечення особистої фізичної та економічної безпеки?

Блок 4. Служби допомоги підліткам.

22. Куди і до кого, на вашу думку, ви можете звернутися за допомогою, якщо опинилися у складній для Вас життєвій ситуації?

23. Які організації Ви знаєте, які допомагають дітям, які опинилися в складній життєвій ситуації?

Результати методики дослідження схильність до віктимної поведінки

№	Шкали. Схильність до віктимної поведінки (стени)						
	П.П	Соціальна бажаність	Схильність до агресивної поведінки	Схильність до саморуйнівної поведінки	Схильність до гіперсоціальної поведінки	Схильність до залежної поведінки	Схильність до некритичної поведінки
1.	4	4	5	6	1	2	1
2.	4	6	3	4	5	3	2
3.	5	5	9	2	6	6	1
4.	5	4	8	4	5	6	3
5.	5	5	10	8	9	6	6
6.	10	5	3	6	3	3	3
7.	5	7	5	8	8	6	6
8.	5	6	5	9	6	6	5
9.	5	7	4	6	6	6	3
10.	5	5	5	5	3	6	5
11.	7	9	5	6	5	5	6
12.	1	9	8	3	6	6	4
13.	7	10	10	5	6	9	7
14.	7	10	10	4	3	6	6
15.	15	10	8	9	4	6	5
16.	5	9	6	5	5	6	6
17.	8	9	4	5	7	3	2
18.	7	9	4	9	6	5	6
19.	2	8	3	4	5	6	3
20.	4	9	6	6	5	8	4
21.	1	6	6	3	5	7	4
22.	8	7	8	6	6	6	5
23.	5	5	9	4	7	7	6
24.	8	9	5	8	9	6	7
25.	4	9	7	6	3	4	4
26.	2	9	6	3	4	7	3
27.	2	10	7	3	3	6	3
28.	10	9	5	9	6	7	7
29.	5	9	5	6	7	6	6
30.	4	8	7	6	5	5	4
31.	4	7	10	9	2	5	3
32.	7	6	5	4	1	5	2
33.	10	9	6	8	6	2	1
34.	10	10	3	4	5	5	3
35.	2	9	9	2	2	3	6
36.	5	9	5	9	7	5	6
37.	5	9	9	6	5	8	6
38.	4	8	6	3	2	6	3
39.	5	9	4	8	3	5	2
40.	8	8	9	10	7	5	9